TARJIMA VA USLUBNING AYRIM QIRRALARI: QIYOSIY USLUBIYAT

Andijon Davlat Chet tillari instituti
Xorijiy filalogiya va turizim fakulteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti yo'nalishi,
101-guruh talabasi ***Abdug'aniyeva Dilnozaning***
Tarjimashunoslik fanidan tayyorlagan mustaqil ishi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarjima jarayonida uslubning tutgan o‘rni, tarjima va uslub o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar hamda qiyosiy uslubiyatning nazariy va amaliy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, funksional uslublarning o‘ziga xos xususiyatlari, leksik va grammatik vositalarning tarjimada qo‘llanishi, frazeologik birliklar, badiiy tasvir vositalari va madaniy realiyalarni tarjima qilish masalalari tahlil qilingan. Maqolada tarjima sifatini ta’minlashda kontekst, ekvivalentlik va tarjimon mahoratining ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: tarjima, uslub, qiyosiy uslubiyat, tarjimashunoslik, ekvivalentlik, funksional uslub, frazeologizm, badiiy tarjima, realiya.

Аннотация

В данной статье рассматриваются роль стиля в процессе перевода, взаимосвязь перевода и стилистики, а также теоретическое и практическое значение сравнительной стилистики. Анализируются особенности функциональных стилей, использование лексических и грамматических средств при переводе, передача фразеологических единиц, художественных средств выразительности и культурных реалий. Особое внимание уделяется значению контекста, эквивалентности и профессионального мастерства переводчика для обеспечения качества перевода.

Ключевые слова: перевод, стиль, сравнительная стилистика, переводоведение, эквивалентность, функциональный стиль, фразеологизм, художественный перевод, реалия.

Abstract

This article examines the role of style in translation, the relationship between translation and stylistics, and the theoretical and practical significance of comparative stylistics. It analyzes the main features of functional styles, the use of lexical and grammatical devices in translation, and the translation of phraseological units, figurative language, and culture-specific terms. Particular attention is paid to the importance of context, equivalence, and the translator's professional competence in achieving a high-quality translation.

Keywords: translation, style, comparative stylistics, translation studies, equivalence, functional style, phraseology, literary translation, cultural realia.

Kirish

Tarjima xalqlar o‘rtasidagi ilmiy, adabiy va madaniy aloqalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. U bir tilda yaratilgan matnning mazmunini boshqa tilda qayta ifodalash orqali turli xalqlarning bilimlari, tajribalari, urf-odatlari va dunyoqarashini o‘zaro bog‘laydi. Tarjima vositasida jahon adabiyoti namunalari, ilmiy kashfiyotlar va madaniy qadriyatlar keng ommaga yetkaziladi.

Tarjima jarayoni faqat so‘zlarni bir tildan ikkinchi tilga almashtirishdan iborat emas. Unda matnning mazmuni, konteksti, muallifning maqsadi, hissiy ta’siri va uslubiy xususiyatlari ham hisobga olinadi. Chunki har bir til o‘ziga xos grammatik qurilish, leksik imkoniyatlar va ifoda vositalariga ega. Bir tilda tabiiy va ta’sirchan bo‘lgan ifoda boshqa tilda aynan shu shaklda qo‘llanganda g‘aliz yoki tushunarsiz ko‘rinishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, tarjima nazariyasida uslub masalasi alohida o‘rin tutadi. Qiyosiy uslubiyat esa turli tillarning uslubiy vositalarini taqqoslash, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur maqolada tarjima va uslubning o‘zaro aloqasi, qiyosiy uslubiyatning asosiy yo‘nalishlari va tarjimon faoliyatidagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Tarjima va uslub o‘rtasidagi munosabat

Tarjima va uslub bir-biri bilan uzviy bog‘liq tushunchalardir. Har qanday matn muayyan kommunikativ maqsad asosida yaratiladi va o‘ziga xos uslubiy xususiyatlarga ega bo‘ladi. Tarjimon matnni boshqa tilga o‘girishda uning asosiy mazmunini saqlash bilan birga, muallifning ifoda usulini ham imkon qadar qayta yaratishi lozim.

Uslub til vositalarining muayyan vaziyat, maqsad va muloqot sharoitiga muvofiq tanlanishi hamda qo‘llanishidir. U leksik, grammatik, sintaktik va tasviriy vositalar orqali namoyon bo‘ladi. So‘zlarning tanlanishi, gaplarning tuzilishi, takrorlar, metaforalar, o‘xshatishlar va boshqa ifoda vositalari matnning o‘ziga xosligini belgilaydi.

Tarjima jarayonida asl matn va tarjima o‘rtasidagi mazmuniy muvofiqlik muhim hisoblanadi. Bu muvofiqlik tarjimashunoslikda ekvivalentlik tushunchasi orqali izohlanadi. Ekvivalentlik har doim so‘zma-so‘z moslikni anglatmaydi. Ayrim hollarda asl matndagi fikrni boshqa tilda tabiiy ifodalash uchun grammatik tuzilmani o‘zgartirish yoki muqobil iboradan foydalanish zarur bo‘ladi.

Masalan, ingliz tilidagi “It’s raining cats and dogs” iborasini o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilish uning haqiqiy ma’nosini bermaydi. Ushbu iborani

“Yomg‘ir chelaklab quymoqda” tarzida tarjima qilish mumkin. Bunda so‘zlarning tashqi shakli emas, balki iboraning mazmuni va obrazli ta’siri saqlanadi.

Tarjimon matnning janri, maqsadi, muallifning munosabati va mo‘ljallangan o‘quvchilarini hisobga olishi kerak. Masalan, ilmiy matnda aniqlik va mantiqiy izchillik ustuvor bo‘lsa, badiiy matnda obrazlilik, hissiy ta’sir va individual ifoda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, uslubni to‘g‘ri anglash tarjimaning mazmuniy va badiiy sifatini ta’minlaydigan asosiy omillardan biridir.

Funksional uslublar va ularning tarjimadagi xususiyatlari

Funksional uslub tilning muayyan muloqot sohasi va maqsadiga mos ravishda qo‘llanishidir. O‘zbek tilshunosligida ilmiy, rasmiy-idoraviy, publitsistik, badiiy va so‘zlashuv uslublari keng o‘rganiladi. Har bir uslubning o‘ziga xos leksik, grammatik va sintaktik xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular tarjima jarayonida alohida yondashuvni talab qiladi.

Ilmiy uslub ilmiy maqolalar, darsliklar, tadqiqotlar va monografiyalarda qo‘llanadi. Uning asosiy xususiyatlari aniqlik, mantiqiy izchillik, dalillarga tayanish va terminlardan foydalanishdir. Ilmiy matn tarjimasida atamalarning to‘g‘ri berilishi hamda bir xil tushunchaning matn davomida izchil ifodalanishi muhimdir.

Rasmiy-idoraviy uslub qonunlar, shartnomalar, arizalar, ma’lumotnomalar va xizmat yozishmalarida ishlatiladi. Ushbu uslubda aniqlik, standart ifodalar va belgilangan me’yorlarga rioya qilish talab etiladi. Tarjimon hujjatning huquqiy yoki ma’muriy mazmunini o‘zgartirmasdan, uni tarjima tilida to‘g‘ri ifodalashi kerak.

Publitsistik uslub gazeta va jurnal maqolalari, yangiliklar, tahliliy materiallar hamda ommaviy chiqishlarda qo‘llanadi. Uning vazifasi nafaqat axborot berish, balki o‘quvchi yoki tinglovchining fikriga ta’sir ko‘rsatishdan ham iborat. Shu

sababli tarjimada matnning ohangi, ta’sirchanligi va muallif munosabati e’tiborga olinadi.

Badiiy uslub roman, hikoya, qissa, she’r va drama kabi adabiy asarlarda namoyon bo‘ladi. Unda metafora, o‘xshatish, kinoya, mubolag‘a va boshqa tasviriy vositalar muhim o‘rin tutadi. Badiiy tarjimada muallifning individual uslubi, qahramonlar nutqi va asarning hissiy ta’sirini saqlash talab etiladi.

So‘zlashuv uslubi kundalik muloqotda qo‘llanadi. U erkinligi, tabiiyligi, dialoglar va og‘zaki nutqqa xos ifodalar bilan ajralib turadi. Bunday matnlarni tarjima qilishda suhbat ishtirokchilarining yoshi, xarakteri, o‘zaro munosabati va muloqot vaziyati hisobga olinishi kerak.

Shunday qilib, har bir funksional uslub tarjimondan o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Uslubning xususiyatlarini e’tiborga olish tarjimaning tabiiyligi va mazmuniy aniqligini oshiradi.

Qiyosiy uslubiyatning mohiyati va asosiy vazifalari

Qiyosiy uslubiyat ikki yoki undan ortiq tilning uslubiy vositalarini taqqoslab o‘rganadigan tilshunoslik yo‘nalishidir. U tillarda fikrni ifodalash usullarining o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Bunda faqat so‘zlarning lug‘aviy ma’nosi emas, balki ularning uslubiy bo‘yog‘i, qo‘llanish sharoiti va matndagi vazifasi ham o‘rganiladi.

Qiyosiy uslubiyat tarjima nazariyasi va amaliyoti bilan chambarchas bog‘liq. Tarjimon bir tildagi so‘z, ibora yoki grammatik qurilmaning boshqa tilda qanday ifodalanishini aniqlashi kerak. Ayrim hollarda ikki tilda o‘xshash vositalar mavjud bo‘lsa, boshqa vaziyatlarda ma’no yoki ta’sirni saqlash uchun boshqa shakldan foydalanishga to‘g‘ri keladi.

Qiyosiy uslubiyatning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- turli tillarning uslubiy vositalarini taqqoslash;
- leksik, grammatik va sintaktik farqlarni aniqlash;
- frazeologik birliklarning ma’nosi va qo‘llanishini o‘rganish;
- badiiy tasvir vositalarining tarjimada ifodalanishini tahlil qilish;
- matnning uslubiy va kommunikativ xususiyatlarini aniqlash;
- tarjimada yuzaga keladigan muammolarni tushuntirish va muqobil yechimlarni topishga yordam berish.

Qiyosiy tahlil tarjimonning til imkoniyatlarini chuqurroq anglashiga yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi bir iboraning o‘zbek tilida bir nechta muqobili bo‘lishi mumkin. Ularning qaysi biri mos kelishini aniqlashda matnning mazmuni, janri va umumiy ohangi hisobga olinadi.

Qiyosiy uslubiyatning asosiy tahlil darajalari

Qiyosiy uslubiy tahlil tilning bir necha darajasida olib boriladi. Ularning har biri tarjima jarayonidagi muayyan xususiyatlarni o‘rganishga xizmat qiladi.

Leksik daraja so‘zlar, sinonimlar, antonimlar, ko‘p ma’noli birliklar, terminlar va frazeologizmlarni qiyoslashni o‘z ichiga oladi. Bir tildagi so‘z boshqa tilda bir nechta muqobilga ega bo‘lishi mumkin. Bunday holatda so‘zning kontekstdagi ma’nosi va uslubiy bo‘yog‘i asosida tanlov amalga oshiriladi.

Grammatik daraja ikki tilning grammatik qurilishi, zamon shakllari, nisbat, son, kelishik va boshqa grammatik vositalarini o‘rganadi. Masalan, ingliz tilidagi artikllar o‘zbek tilida ko‘pincha alohida so‘z bilan emas, balki kontekst yoki boshqa til vositalari orqali ifodalanadi.

Sintaktik daraja gaplarning tuzilishi, so‘z tartibi, gap uzunligi va o‘zaro bog‘lanishini tahlil qiladi. Ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik xususiyatlari farq qilgani sababli, tarjimada gap tarkibini o‘zgartirish talab etilishi mumkin. Bunda asl matndagi mantiqiy bog‘lanish va asosiy urg‘u saqlanishi zarur.

Semantik daraja so‘z va gaplarning ma’nosini, ma’no nozikliklarini hamda kontekst bilan bog‘liq jihatlarni o‘rganadi. Lug‘aviy jihatdan o‘xshash so‘zlar har doim ham bir xil ma’no yoki hissiy ta’sirni anglatmaydi.

Uslubiy va pragmatik daraja matnning o‘quvchiga ta’siri, muallifning maqsadi, rasmiylik darajasi va muloqot vaziyatini qiyoslaydi. Ushbu daraja tarjimaning vaziyatga mos va tabiiy chiqishida muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tahlil darajalari bir-biri bilan uzviy bog‘liq. Tarjimon matnni to‘g‘ri anglash va uning uslubiy xususiyatlarini saqlash uchun ularni birgalikda hisobga olishi lozim.

Tarjimada leksik va frazeologik birliklarning uslubiy xususiyatlari

Leksik birliklarni tarjima qilishda so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan birga, uning uslubiy bo‘yog‘ini ham hisobga olish zarur. Ayrim sinonimlar ma’no jihatidan yaqin bo‘lsa-da, qo‘llanish doirasi va hissiy ta’siri bilan farqlanadi. Shuning uchun tarjimon so‘zning kontekstga mosligini aniqlashi kerak.

Frazeologik birliklar ham tarjimada alohida e’tibor talab qiladi. Frazeologizm tarkibidagi so‘zlarning alohida ma’nolaridan to‘liq kelib chiqmaydigan, tilda turg‘un shaklda qo‘llanadigan birikmadir. Ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish ko‘pincha noto‘g‘ri yoki g‘aliz ifodaga olib keladi.

Masalan, ingliz tilidagi “break the ice” iborasi suhbatni boshlab, odamlar o‘rtasidagi dastlabki noqulaylikni kamaytirish ma’nosida qo‘llanadi. Uni o‘zbek

tiliga vaziyatga qarab “suhbatga yo‘l ochmoq” yoki “dastlabki noqulaylikni bartaraf etmoq” tarzida tarjima qilish mumkin.

Bunday birliklarni tarjima qilishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin: tarjima tilida mos frazeologik muqobilni tanlash, mazmunni boshqa ibora orqali ifodalash yoki zarur hollarda tavsifiy tarjimadan foydalanish. Usul tanlash matnning janri va kommunikativ maqsadiga bog‘liq.

Demak, frazeologik birliklarni muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun ularning lug‘aviy ma’nosini bilishning o‘zi yetarli emas. Ularning ko‘chma ma’nosi, uslubiy bo‘yog‘i va muayyan vaziyatdagi vazifasini ham tushunish lozim.

Badiiy tasvir vositalarini tarjima qilish

Badiiy matnlarda metafora, o‘xshatish, jonlantirish, mubolag‘a, kinoya va takror kabi tasviriy vositalar keng qo‘llanadi. Ular matnning obrazliligini oshiradi, muallifning munosabatini ifodalaydi va o‘quvchida muayyan taassurot uyg‘otadi.

Metafora bir tushunchaning boshqa tushuncha orqali obrazli ifodalanishidir. Masalan, “Vaqt — oltin” jumlasida vaqtning qadrli ekanligi obrazli tarzda ifodalangan. Bunday metaforalar tarjimada ko‘pincha saqlanishi mumkin, ammo ayrim obrazlar boshqa tilda tabiiy eshitilmasligi mumkin.

O‘xshatish bir predmet yoki hodisaning boshqa predmet yoki hodisaga muayyan belgi asosida qiyoslanishidir. Tarjimada o‘xshatishning mazmuni va ta’sirini saqlash muhim. Bunda tilning grammatik xususiyatlari va o‘quvchining madaniy bilimlari hisobga olinadi.

Kinoya esa so‘z yoki gapning bevosita ma’nosidan farqli, ko‘pincha yashirin yoki qarama-qarshi ma’noni ifodalashidir. Kinoyani tarjima qilish murakkab

bo‘lishi mumkin, chunki uning ma’nosi vaziyat, ohang va madaniy bilimlarga bog‘liq.

Badiiy tasvir vositalarini tarjima qilishda tarjimon, avvalo, ularning matndagi vazifasini aniqlashi kerak. Ayrim hollarda asl obrazni saqlash mumkin bo‘lsa, boshqa vaziyatlarda tarjima tilida unga mos obraz tanlanadi. Ba’zan esa mazmun boshqa ifoda shakli orqali yetkaziladi.

Tarjimon badiiy vositalarni asossiz ravishda tushirib qoldirmasligi yoki ularning o‘rniga ortiqcha ifodalar qo‘shmasligi kerak. Muallifning individual uslubi va asarning umumiy ruhini saqlash badiiy tarjimaning muhim talablaridan biridir.

Tarjimada madaniy farqlar va realiyalar

Tarjima jarayonida til farqlaridan tashqari, xalqlarning madaniy xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. Har bir xalqning urf-odatlari, milliy taomlari, kiyimlari, tarixiy hodisalari va ijtimoiy hayotiga oid tushunchalari mavjud. Muayyan xalq yoki hududga xos bo‘lgan bunday birliklar realiyalar deb ataladi.

Realiyalarni tarjima qilishda ularning mazmunini tushunarli yetkazish bilan birga, milliy xususiyatlarini ham imkon qadar saqlash muhimdir. Ayrim realiyalar boshqa tilda tayyor muqobilga ega bo‘lmaydi. Bunday holatlarda transliteratsiya, tavsifiy tarjima yoki qisqa izohdan foydalanish mumkin.

Masalan, o‘zbek madaniyatidagi “mahalla” tushunchasi faqat yashash hududini emas, balki muayyan ijtimoiy munosabatlar va jamoaviy hayot shaklini ham anglatadi. Uni tarjima qilishda matnning mazmuniga qarab asl atamani saqlash yoki qo‘shimcha izoh berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Madaniy birliklarni tarjima qilishda o‘quvchining bilim darajasi, matnning maqsadi va tarjimaning mo‘ljallangan auditoriyasi hisobga olinadi. Masalan, ilmiy

matnda batafsil izoh berish mumkin, badiiy matnda esa ortiqcha izoh asarning tabiiyligi va o‘qilish sur’atiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli tarjimon nafaqat til bilimlariga, balki tarjima qilinayotgan xalqlarning tarixi, madaniyati va an’analariga oid bilimlarga ham ega bo‘lishi kerak.

Tarjimon mahorati va qiyosiy uslubiy tahlilning ahamiyati

Sifatli tarjima tarjimondan til bilimlari, madaniy tushuncha, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Tarjimon asl matnni chuqur anglamasdan turib, uning uslubiy xususiyatlarini to‘g‘ri qayta yarata olmaydi.

Tarjima jarayonida lug‘atlar, terminologik manbalar, ilmiy adabiyotlar va ishonchli matnlardan foydalanish muhimdir. Bir so‘z yoki iboraning bir nechta tarjimasi mavjud bo‘lsa, ularning har biri kontekstga nisbatan tekshirilishi kerak. Birinchi uchragan muqobil har doim ham eng mos variant bo‘lavermaydi.

Qiyosiy uslubiy tahlilni amalga oshirishda dastlab asl matnning janri va kommunikativ maqsadi aniqlanadi. Keyin undagi asosiy uslubiy vositalar belgilanadi va ularning tarjimada qanday ifodalangani tekshiriladi. Shundan so‘ng asl matn va tarjima o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlar aniqlanib, tanlangan yechimning mazmuniy aniqligi, tabiiyligi va uslubiy mosligi baholanadi.

Bunday tahlil tarjimonning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi. Talaba turli tarjima variantlarini taqqoslash orqali so‘zma-so‘z tarjima bilan mazmunan va usluban mos tarjima o‘rtasidagi farqni anglaydi. Shuningdek, ingliz va o‘zbek tillarining ifoda imkoniyatlarini chuqurroq o‘rganadi.

Qiyosiy uslubiyatning amaliy ahamiyati shundaki, u tarjima jarayonidagi muammolarni aniqlash va asosli yechimlarni tanlash imkonini beradi. Natijada

tarjima nafaqat mazmunan to‘g‘ri, balki uslubiy jihatdan ham tabiiy va ta’sirchan bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Tarjima va uslub bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, matnni boshqa tilda to‘laqonli qayta yaratishda mazmunni yetkazish bilan birga uning ohangi, ta’sir kuchi va kommunikativ vazifasini saqlash ham muhimdir. Har bir funksional uslub tarjimondan o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Ilmiy matnda aniqlik va izchillik, rasmiy matnda me’yoriylik, publitsistik matnda ta’sirchanlik, badiiy matnda esa obrazlilik va muallif uslubini saqlash ustuvor ahamiyatga ega.

Qiyosiy uslubiyat tillarning leksik, grammatik, sintaktik va pragmatik vositalarini taqqoslab, tarjimada yuzaga keladigan muammolarni anglashga yordam beradi. U tarjimonga so‘zma-so‘z moslik bilan cheklanmasdan, kontekst, madaniy xususiyatlar va uslubiy vazifani hisobga olishni o‘rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, muvaffaqiyatli tarjima til bilimlari, madaniy tushuncha, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuvning uyg‘unligiga asoslanadi. Tarjimonning uslubiy xususiyatlarni to‘g‘ri anglay olishi tarjima sifatini oshiradi hamda turli tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi samarali muloqotni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва: Высшая школа, 1990.
2. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). — Санкт-Петербург: Филология Три, 2002.
3. Newmark, P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988.
4. Nida, E. A., Taber, C. R. The Theory and Practice of Translation. — Leiden: E. J. Brill, 1969.

5. Vinay, J.-P., Darbelnet, J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Translated and edited by J. C. Sager and M.-J. Hamel. — Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1995.

6. Galperin, I. R. Stylistics. — Moscow: Higher School, 1977.